

ציונים וראשי פרקים לעיון

'בעי רב אשי: נכנסה לחופה ופירסה נדה' — נחלקו הראשונים אם 'חופת נדה' קונה. בין השאר, הסבר סוגיתנו תלוי בשיטתם — ע' רמב"ם הל' אישות פ"י; רא"ש ושאר ראשונים כאן; ר"ן בתחילת המסכת (ע' במובא שם); טושו"ע אה"ע סא, א.

מתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון — שיטת הרשב"א (כאן) להסביר דעת האומר: תנאו קיים — כיון שאין כוונתו להתנות על הדין, אלא שמתנה שתמחל לו על חיוביו. והרמב"ן (בבא בתרא קכו) חולק. שאפילו כשמתנה 'ע"מ שאין עלי דין שאר כסות' מועיל לדעת רבי יהודה. וכן מבואר בתוס' בשם רבנו אלחנן.

ולדעת הסובר 'תנאו בטל' — כתבו התוס' בנוזיר (יא), אפילו כשאמר 'הרי את מקודשת חוץ משאר כסות ועונה' — מקודשת, שמיד שאמר 'הרי את מקודשת' חלו הקידושין, ודבריו האחרונים בטלים. ואמנם ראשונים אחרים חולקים על כך.

כמו כן האריכו בהגדרת 'דבר שבממון', אם הכוונה ממון ממש, או על כל דבר שתלוי בתביעת אדם וברצונו, ואינו 'בין אדם למקום'. הדבר נוגע לתנאי על 'עונה', שנחלקו בו הראשונים בסוגיתנו אם נחשב 'דבר שבממון'. (ע"ע בכל זה בספרי הראשונים בסוגיתנו; משנה למלך אישות ו, י; קצות החושן רט, יא; קובץ שיעורים כאן; מנחת שלמה פ).

'טעמא דכתבה ליה, אבל על פה — לא. אמאי...'. — יש שכתבו שעיקר החילוק בין 'כתבה' ל'על פה' הוא בין 'תנאי' ל'מחילה'. ויש שכתבו שהדברים כפשוטם (ע' ברא"ה ובריטב"א להלן נו. ובקוב"ש באורך). ויש אומרים שאפילו בכתב, יש חילוק בין לשון 'התקבלתי' לשאר לשונות שאינם מועילים. וכבר כתבו לדייק מדברי רש"י (נא, נו, נז) לכאן ולכאן. ויש מי שכתב (אגרות משה אה"ע ח"א קז) שבוה נחלקו אביי ורבי ירמיה; ר' ירמיה סובר שאין מועיל אלא בלשון 'התקבלתי' ולא שאר לשון מחילה, כי עשו חיזוק לדבריהם שלא תועיל מחילה אפילו בכתובה, וכיון שתמיד אין כותבין שובר, אם תכתוב 'התקבלתי' מוכח שמשקרת, ובאמת לא נפרעה. ואביי סובר שאף לשון מחילה מועילה, ולכן סובר שלא גרעה לשון 'התקבלתי' ממחילה הגם שיודעים אנו שלא התקבלה.

דף נו

'הגיע זמן ולא נישאו אוכלות משלו ואוכלות בתרומה... מחצה חולין ומחצה תרומה' — מבואר שחייב ליתן מזונות לארוסתו אף בימי נידותה שאינה ראויה לחופה ולביאה. ואין זה שייך לנידון הגמרא בתחילת המסכת, כאשר פירסה נדה בעת הגעת זמן, שאפשר שאינו מעלה לה מזונות, כי יכול לטעון 'אנא הא קאמינא' ואת המעכבת [ולדברי מהר"ם שיף שם, אפילו חלתה לא חר שהגיע הזמן ונתחייב, אפשר שאינו חייב במזונותיה] — כי שם דנו שאם פירסה נדה לא נחשב כלל כהגיע זמן הנישואין, שהרי כך היא דרך נשים, מה שאין כן כאשר כבר נתחייב לזון, אין שייך מעתה לפוטרו מחמת שנחשב כאילו אין כאן הגעת זמן. (עפ"י שעורי ר' שמואל סי' א. ו'המקנה' הוכיח מסוגיתנו כדברי התוס' שם, שאם חלה הוא לאחר הגעת זמן, כיון שכבר נתחייב לה — אינו נפטר. וע"ש בשעורי ר' שמואל באור הוכחתו).

(ע"ב) 'קטנה בין היא ובין אביה יכולין לעכב...' — שאם נתארסה יכולים לעכב יותר מי"ב חדש שלא להשיאה לו עד שתגדיל, לפי שהתשמיש קשה לה וכן טורח הבית. אבל 'פוסקין על הקטנה להשיאה כשהיא גדולה' — ואין חוששים שייכנס עתה פחד תשמיש ועול הבית בלבה. (עפ"י תורי"ד)

'בשלמא איהי מצי מעכבא' — פירש הר"י בן מגאש: אף על פי שאביה רוצה למסרה לבעלה כשהיא קטנה — יכולה לסרב, שלא זיכתה תורה לאב למסרה לחופה אלא בתו נערה, שבת מסירה לחופה היא, אבל קטנה שאינה בת מסירה לחופה, אין לו זכות.

(בהגהות הגרמ"ש שפירא שליט"א כתב שהתוס' (לעיל מו: וקדושין ג:) חולקים על כך. ולא ידעתי מאין למד זאת. ועוד יש מקום לומר שגם לדברי הר"י מגאש, דוקא בטענה שאינה יכולה להינשא כשהיא קטנה יכול לעכב [וע"ש שכתב שבאה בטענת חשש מיתה], אבל לא מסיבה אחרת, שהרי יכול האב למכרה לשפחה בעודה קטנה, ומעשה ידיה שלו, וכל שכן מסירתה לחופה).

טעמים וענינים

הלכה כרבי מאיר בגזרותיו

כבר דנו הראשונים אם 'בגזרותיו' במשמע גזרות חכמים דוקא, או בכל מקום שמחמיר (ערש"י כאן ובדף ס: ובשאר הראשונים; תוס' יבמות לו. ובכ"מ; יראים ז). בכל אופן, ראוי ליתן טעם לכך, מדוע הלכה כמותו בגזרותיו? הנה איתא בגמרא בעירובין (יג:): 'גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של ר"מ כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו' שהוא אומר על טמא — טהור, ומראה לו פנים, על טהור — טמא, ומראה לו פנים'. נמצאת אומר, בגזרות, שטעמם גלוי ונראה לעין כל, ואין עיקר תוקפם תלוי אלא בסמכותו של הגזר, ראוי לקבוע הלכה כרבי מאיר, החכם השלם שבדורו, בכל גזרותיו.

נראה, שיש עוד דברים בגו; על פי מה שכתב רבנו צדוק הכהן זצ"ל בכמה מקומות (דובר צדק עמ' 8; קומץ המנחה עה; רסיסי לילה נג; תקנת השבים טו; דברי סופרים כח, ועוד) על רבי מאיר ותורתו, שלא היה קץ ותכלית להשגתו בתורה, שלא כשאר בני אדם ששכלם ודעתם יש לו סוף, לאמר עד כאן תבוא, דעתו של ר"מ היתה ללא מצרים, והיה יכול להראות פנים לכל דבר. זהו שאמרו שלא הגיעו חבריו לסוף דעתו. ולכך אין הלכה כמותו, שההלכה — ממנהותה בעלת גדר וגבול היא.

ועומק הענין, לפי שר"מ שהיה יסוד תורה שבעל פה (שבא מנירון קיסר, זרע עשו, ש'ציד בפיו' כידוע. ולכן סתם רבי את המשניות אליביה) השיג את שורש האור שבכל דבר, את השורש הנעלם כאן בעולם הזה, ובו, בשורש, כל דבר ודבר, יש לו פנים לכל צד, טהור וטמא, טוב ורע. וקביעת ההלכה היא הצד ההפכי מענין זה, ההילוך הראוי להנהגת האדם בעולם הזה דוקא, להחליט ולקבוע את הטמא ואת הטהור. [וזה באור מה שאמרו בעירובין שם על אותו תלמיד שהיה מטהר את השרץ בק"נ טעמים, ואין הכוונה לחריפות של הבל, אלא שבאמת אין שום טומאה בעולם שאין בה גם טעמי טהרה]. עד כאן עיקרי דבריו של הכהן הגדול זצ"ל מלובלין. אם כי הדברים עמוקים ואין לנו בהם תפישה של ממש, אך מובן מהם שבמקום שרבי מאיר החכם השלם שבדורו, במקום שהוא דוקא גזר וגדר — ודאי ראוי שתיקבע כן ההלכה.

(כענין הזה פרשו שדוקא הוא (ושכמותו), יכול היה ללמוד תורה מאחר, לאכול תוכו ולזרוק קליפתו (חגיגה טו), שהיה בכוחו להשיג שורש הטוב שבכל דבר ובכל אדם, הגם שחיצוניותו אינה כן, (ע' בספרי ר"צ המצוינים). ויש להוסיף עפ"י מה שאמרו על רבו, אלישע בן אבויה, שלא פסק ממנו זמר יוני, וספרי מינין שלהם נשרו מחיקו, ו'יון' היא 'חושך' כידוע במדרש, היינו שחכמתם מנגדת לאור תורה שבעל פה (ע' בני יששכר ופרי צדיק — חנוכה). ורבי מאיר (ש'דייק בשמא' כמובא בגמרא), שהשיג כללות אור תושבע"פ, היה יכול לעמוד מול אותה קליפת חושך שלהם, ולנצחה, לדחות את החושך, ולהיות מאיר והולך, מוסיף והולך).
ע"ע אמרי פינחס (השלם) — לקוטי הש"ס נדרים, במה שכתב על דרך הסוד.

ב. אין עושים כתובת אשה מטלטלין (= לייחד לה מטלטלין לכתובתה) מפני תיקון העולם (שמא יאבדו או יפחתו דמיהם). במה דברים אמורים, בשלא קבל עליו אחריות אונסין, אבל קיבל עליו אחריות — עושים. רבי יוסי אוסר אפילו קבל עליו אחריות, שהרי אין דמיהם קצובים והם פוחתים, ואינה סומכת דעתה. (ואם קבל עליו אחריות אם יאבדו או יזולו — רשאי. עתוס').

ג. מי שפרע מקצת חובו — רבי יהודה אומר: יחליף השטר (ויכתבו לו עדים שטר אחר מן הזמן הראשון. ורב פסק שאין העדים יכולים לכתוב לו שטר חדש מן הזמן הראשון, אלא בית דין בלבד יכול לעשות כן. עפ"י ב"ב קע). רבי יוסי אומר: רשאי לכתוב לו שובר (כדי שיהא הלה זריז לפרוע הכל. כן מסקנת הסוגיא שם). [לדברי אביי יש לחלק בין אם פרעו ממש, ובין אם לא פרעו אלא שמוחל לו על מקצת וכותב 'התקבלתי', שבוה מודה רבי יהודה שרשאי לכתוב שובר. ורבי ירמיה אינו מחלק בדבר, גזרה שובר זה אטו שובר זה].

להלכה כותבים שובר. ואם המלוה רוצה להחליף אין העדים רשאים לכתוב לו שטר אחר מהזמן הראשון, אלא בית דין בלבד. (ח"מ נד, א).

ד. לדברי רבי יהודה, עשו חכמים חיזוק לדבריהם יותר משל תורה, ולכן אעפ"י שסובר רבי יהודה המתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבמזון תנאו קיים — בדרבנן תנאו בטל. ודוקא בכגון כתובה שהיא מצויה לכל, אבל לענין אכילת פירות שאינם מצויים לכל, לא עשו חיזוק. ובדמאי סובר רבי יהודה שלא עשו חכמים חיזוק לדבריהם, שלכך האמין לחמרים שנכנסו לעיר שיעידו אלו על אלו ואין לחוש לגומלים — כי בספק דבריהם לא עשו חיזוק (אביי) או משום שבדמאי הקילו יותר (רבא). לשיטת רבי מאיר, מצינו שבקנס עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה. ובענין איסור — כשל תורה. ובדבר שאינו קנס ולא איסור — לא עשו חיזוק כלל. (עפ"י תוס').

דפים נו — נז

קב. א. האם ניתן לפחות לבתולה ממאתים ולא למנה מִמְנָה?

ב. אשה שאבדה כתובתה — האם חייבת לכתוב כתובה אחרת?

ג. האומר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאין לך עלי שאר כסות ועונה — האם תנאו קיים? ומה הדין כשהתנה על הכתובה?

א. אם בא לפחות מסכום הכתובה שקבעו חכמים; —

לדברי רבי מאיר, הרי זו בעילת זנות. (ונקטו התוס' (גא.). דלא כהריב"ן, שבין באופן שבאמת יש לה כתובה אלא שאמר לפחות לה ובין באופן שבאמת אין לה — בעילתו בעילת זנות).

רבי יהודה אומר: אם רצה כותב לבתולה שטר של מאתים והיא כותבת התקבלתי ממך מנה. ולא למנה כותב מנה והיא כותבת התקבלתי ממך חמשים זוז. ודוקא בכגון זה אבל באמירה לא, שסובר רבי יהודה כתובה דרבנן והמתנה לבטל דין דרבנן אפילו בדבר שבמזון תנאו בטל, שעשו חכמים חיזוק לדבריהם. מדברי הרמב"ן משמע שאף לרבי יהודה אינו רשאי למחול על כל הכתובה אלא על מקצתה.

(ע' באר אליהו אה"ע סו).

רבי יוסי אומר: רשאי להתנות.

לדברי רב דימי בשם בר קפרא ורבי יוחנן [כפי שפירש רבי אבהו], בסוף ביאה (כלומר לאחריה) דברי הכל אינה מוחלת וצריך לכתוב 'התקבלתי' אף לרבי יוסי. ולדברי רבין בשמם, בתחילת חופה דברי הכל מוחלת ואין צריך לכתוב 'התקבלתי', ומחלוקת רבי יוסי ורבי יהודה בסוף חופה או בסוף ביאה.

הלכה כרבי מאיר. ודעת רוב הפוסקים שאין האשה יכולה לפחות מכתובתה לא בשעת נישואין ולא לאחר מכן, לא בתולה ולא אלמנה. ויש דעות שמועיל לפחות לאחר הנישואין, ואולם בעילתו בעילת זנות. (ע' אה"ע סו, ט; שו"ת מהרי"ק פט; באר אליהו אה"ע סו. ולדינא יש לפסוק כהרמב"ם ורוב הפוסקים שאין מחילתה ולא 'קבלתה' כלום, ויש לה כתובה אפילו נתגרשה או נתאלמנה תיכף עם מחילה ולא שהה עמה כלל. כן כתב בשו"ת אגרות משה אה"ע ח"ד צב).

ב. לדברי רבי מאיר אסור לשהות בלא כתובה, והרי זו בעילת זנות, לכך אבדה כתובתה צריכה לכתוב כתובה אחרת. וחכמים אומרים משהה אדם את אשתו שתיים ושלוש שנים בלא כתובה. אמר רב נחמן אמר שמואל: הלכה כרבי מאיר בגזירותיו. וכן חזר והורה רב יוסף.

ג. הרי את מקודשת לי על מנת שאין לך עלי שאר כסות ועונה — הרי זו מקודשת ותנאו בטל. דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: בדבר שבממון תנאו קיים.

הלכה כרבי יהודה. (אה"ע לה, ה).

נחלקו ראשונים אם מחלוקתם אמורה כשאמר 'על מנת שאין עלי דין... או 'על מנת שתמחלי...'. בכתובה מודה רבי יהודה שתנאו בטל, שסובר כתובה דרבנן וחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה. ורבי יוסי חולק — כאמור.

יש מי שכתב לחדש שאף על פי שבתנאי על שאר כסות ועונה צריך לכפול התנאי, בכתובה אין צריך, לפי שאינה דין מדיני הנישואין עצמם אלא חיוב חיצוני, ודי בזה במתנה בעלמא. (עפ"י שערי שמועות, ודלא כפי שהניח הגרעק"א כהנחה פשוטה).

דף נז

קג. כמה זמן נותנים לבתולה ולא אלמנה ולבעל, להכין עצמם לנישואין? מתי זמן הנישואין בקטנה בנערה ובבוגרת?

נותנים לבתולה שנים עשר חדש משתבעה הבעל, משעת תביעה ולא משעת אירוסין — לפרנס את עצמה בצרכי סעודה וחופה. (תשב הנער אתנו ימים (= שנה) או עשור, אחר תלך). וכשם שנותנים לה כך נותנים לאיש לפרנס את עצמו, משתבעה היא והוא מעכב. ולא אלמנה — שלשים יום (בין בבחור בין באלמן. ר"י בן מגאש; מגיד משנה (אישות י, יח) בדעת הרמב"ם).

הגיע הזמן ולא נישאו — אוכלות משלו. (לא נישאו מחמת אונס — נתבאר לעיל ב).

קטנה יכולה לעכב מלהינשא עד שתגדל. וכן יכול אביה לעכב (בטענה שהיא לא תוכל לסבול הנישואין ותצא ותשוב אליו, ונמצא הוא מופסד). אמר רבי אבא בר לוי: אין פוסקים על הקטנה להשיאה כשהיא קטנה, אבל פוסקים על הקטנה להשיאה גדולה, (ואין חוששים שייכנס בה הפחד מעתה ותיחלש). נערה — נותנים לה שנים עשר חדש משעת תביעה, בבתולה (ואפילו לרב הונא, אעפ"י שכבר בגרה בינתים, אינה ממחרת להכין צרכי הנישואין, לפי שכבר נתקדשה. תוס').

בוגרת — רב הונא אמר שאם נתקדשה לאחר שבגרה אפילו יום אחד — נותנים לה שלשים יום ולא י"ב חדש (שכבר מכינה עצמה לנישואין קודם שתבגר). והשיבו על כך מדברי הברייתא שנותנים לה י"ב חדש. ואולם בוגרת שעברו עליה שנים עשר חדש בבגרות ונתקדשה — נותנים לה שלשים יום כאלמנה. נתקדשה לאחר חמשה חדשים מאז שבגרה, נותנים לה עוד שבעה חדשים, שהוא תשלום י"ב חדש מהבגר. נתקדשה לאחר י"א חדשים ומחצה משבגרה — נותנים לה שלשים יום, כאלמנה. (ר"י מגאש).